

Rzetelny i jasny obraz w sprawozdaniach finansowych – badanie sondażowe w eksperymencie badawczym

RADOSŁAW IGNATOWSKI*

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena rozumienia i praktycznego wymiaru koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu, stanowiącej w Polsce fundamentalną zasadę sporządzania i prezentacji sprawozdań finansowych jednostki sprawozdawczej, na tle analizy jej istoty i znaczenia, z punktu widzenia celów sprawozdawczości finansowej. W artykule, w drodze analizy piśmiennictwa, przedstawiono zagraniczne źródła tej koncepcji oraz jej wykorzystanie w regulacjach brytyjskich i Unii Europejskiej. Ponadto przedstawiono założenia i wyniki badania sondażowego w eksperymencie badawczym, przeprowadzonym w grupie eksperckiej, w kontekście zrozumienia wymogu stosowania odstępstw od regulacji rachunkowości na rzecz realizacji przedmiotowej koncepcji.

Dla realizacji postawionego celu w artykule zostały zastosowane metody badawcze o charakterze jakościowym: analizy krytycznej właściwej literatury oraz dedukcji i syntezy w procesie wnioskowania. Ponadto, wykorzystano metodę eksperymentu badawczego w formie badania sondażowego, przeprowadzonego na celowej grupie eksperckiej.

Wnioski, jakie płyną z przeprowadzonego badania wskazują na niejednorodność w interpretacji istoty i znaczenia koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu oraz na występujące znaczące rozbieżności w praktycznej jej implementacji, które uwypukliła, wprowadzona do przepisów ustawy o rachunkowości w 2015 roku, zasada odstępstwa od stosowania przepisów o rachunkowości, jeśli te miałyby nie przyczynić się do realizacji zasady rzetelnego i jasnego obrazu.

Walorem publikacji jest jej wyjątkowość, wyrażająca się pierwszym w Polsce badaniem praktycznego wymiaru zastosowania odstępstw od regulacji rachunkowości na rzecz realizacji koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu.

Słowa kluczowe: rzetelny i jasny obraz, prawdziwy i rzetelny obraz.

Abstract

True and fair view in financial statements – An experimental survey

The aim of the article is to evaluate the understanding and practical dimension of the concept of true and fair view, which is in Poland a fundamental principle for the preparation and presentation of financial statements of the reporting entity, against the background of the analysis of its idea, nature and significance from the point of view of the purposes of financial reporting. Based on analysis of literature, the article reviews foreign sources of this concept and its use in the UK and the European Union. It then presents the assumptions and results of a survey used in a research experiment conducted in an expert

* Dr hab. Radosław Ignatowski, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości, radek_ignatowski@uni.lodz.pl

group in the context of understanding the requirement of departing from the accounting regulations for the implementation of this concept.

To accomplish the aim of the article, qualitative research methods were applied: a critical analysis of relevant literature and deduction and synthesis in the inference process. In addition, the research experiment method was used in the form of a sample survey, which was carried out on the special-purpose the expert group. Conclusions of the study indicate uniformity in the interpretation of the nature and importance of the concept of true and view, and significant differences in the practical implementation thereof, which were compounded by introduction, in 2015, to the Act on accounting of the principle of overriding the provisions of this Act if these conflict with the realization of the concept of true and fair view. The advantage of the study presented in this article is its uniqueness – it is the first experimental study in Poland on practical application of the concept of true and fair view override.

Keywords: true and fair view concept, fair presentation concept.

Wprowadzenie

Powszechnie przyjmuje się, że sprawozdania finansowe jednostki sprawozdawczej (jednostki gospodarczej lub grupy kapitałowej), stanowiące ustrukturyzowaną reprezentację (obraz) jej sytuacji majątkowej, finansowej i dokonań finansowych jednostki powinny być sporządzone w sposób gwarantujący ich użyteczność.

Sporządzając i przedstawiając sprawozdania finansowe jednostki sprawozdawczej, osoby odpowiedzialne za nie powinny się kierować dwiema fundamentami przesłankami: zgodnością z mającymi swe zastosowanie przepisami o rachunkowości, które formalnie wyznaczają zasady ich sporządzania, oraz możliwymi do zaspokojenia potrzebami informacyjnymi ich użytkowników. W Polsce przepisy o rachunkowości w zakresie sprawozdawczości finansowej, określone są głównie w ustawie o rachunkowości (dalej także: ustawa). Na ich mocy, sporządzając sprawozdania finansowe należy w pierwszej kolejności określić, jaki system regulujący zasady sprawozdawczości finansowej powinien być zastosowany: krajowy czy międzynarodowy. Jeśli międzynarodowy, to rozwiązania merytoryczne wyznaczają MSR, o których mowa w art. 2 ust. 3 ustawy, czyli Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF), dopuszczone do stosowania w Unii Europejskiej i opublikowane w formie rozporządzeń Komisji Europejskiej. Jednostki gospodarcze, niestosujące się wprost do MSR, sporządzając sprawozdania finansowe stosują się do przepisów ustawy o rachunkowości wraz z aktami wykonawczymi wydanymi do niej w postaci przedmiotowych rozporządzeń ministra finansów. Ale krajowy system regulacji w zakresie sprawozdawczości finansowej uzupełniają także krajowe standardy rachunkowości (Krajowe Standardy Rachunkowości i stanowiska, dalej także: KSR) oraz – w razie ich braku – postanowienia MSR.

Wskazane wyżej źródła regulujące zasady sprawozdawczości finansowej zawierają zasady, które uznawane są za uniwersalne, tzn. odnoszące się do standaryzowanych sytuacji i standaryzowanej jednostki sprawozdawczej. Sprawozdania finansowe jednostek sprawozdawczych powinny przez to pozwalać na możliwość porównywania sytuacji

finansowej, majątkowej i dokonań finansowych wielu z nich oraz dawać możliwość zachowania porównywalności ich *standingu* finansowego w czasie. Tymczasem, w praktyce gospodarczej zdarzają się sytuacje i okoliczności, które wybiegają poza przyjęty ogólny standard. Ponadto, jednostki sprawozdawcze charakteryzuje zwykle ich indywidualność lub niepowtarzalność. Stąd, sporządzając i prezentując sprawozdania finansowe, kierownictwo jednostki sprawozdawczej powinno także uwzględnić właściwości jednostki, a w szczególności: rodzaj, rozmiary i złożoność prowadzonej działalności oraz formę prawną, co w jakimś stopniu może utrudniać realizację założenia o porównywalności sprawozdań finansowych między jednostkami sprawozdawczymi. Uwzględnienie właściwości jednostki sprawozdawczej w głównej mierze polega na właściwym doborze elementów jej zasad (polityki) polityki rachunkowości, za którą ponosi odpowiedzialność kierownictwo jednostki sprawozdawczej.

Jedną z fundamentalnych zasad sprawozdawczości finansowej, określonej w polskich przepisach o rachunkowości jest zasada rzetelnego i jasnego przedstawienia sytuacji majątkowej, finansowej oraz wyniku finansowego jednostki sprawozdawczej (art. 4 ust. 1 ustawy, dalej: zasada rzetelnego i jasnego obrazu). Sprawozdania finansowe jednostki sprawozdawczej powinny zatem przedstawiać jej sytuację majątkową i finansową oraz wynik finansowy w sposób rzetelny i jasny, co może być osiągnięte przez dobór odpowiednich dla niej zasad (polityki) rachunkowości, uwzględniających jej właściwości. Zasada rzetelnego i jasnego obrazu jest wyrażana w literaturze oraz w przepisach prawnych językowo w różny sposób, co wynika z faktu jej implementacji do polskiego porządku prawnego ze źródeł obcych (unijnych, a pośrednio brytyjskich). W wersji źródłowej, anglojęzycznej jest ona wyrażona jako koncepcja *true and fair view*. Wieloznaczność pojęcia *fair* oraz często zakładana synonimiczność tego określenia z pojęciem *true* sprawia, że w regulacjach dotyczących sprawozdawczości finansowej oraz w literaturze przedmiotu o różnym poziomie znaczenia dla nauki lub systemu prawnego, brak jest jednolitego określenia przedmiotowej koncepcji. Nadaje się jej ponadto miano zasady, koncepcji, założenia nadrzędnego oraz określa się ją m.in. jako: rzetelny i jasny obraz, prawdziwy i rzetelny obraz, prawdziwy i wierny obraz, wierny i rzetelny obraz. Podobnie, w rozporządzeniu o raportach bieżących i okresowych emitentów publicznych¹, np. w par. 91 ust. 1 pkt. 5 stanowi się o prawdziwym, rzetelnym i jasnym obrazie. Z tego względu, przedmiotowej zasady (koncepcji) nie należy odczytywać i analizować wyłącznie na gruncie semantycznym i w izolacji od jej zasadniczej idei: sprostania wymogom dostarczenia użytecznej informacji o sytuacji finansowej, majątkowej i wyniku finansowym, a często także przepływów pieniężnych jednostki sprawozdawczej przez sprawozdania finansowe, które mają głównie służyć ich użytkownikom w podejmowaniu przez nich decyzji ekonomicznych.

¹ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim, Dz. U. z 2014 r., poz. 133, z 2016 r., poz. 860.

Zasada rzetelnego i jasnego obrazu, do dnia przyjęcia zmian w ustawie w 2015 roku, na dość umiarkowanym poziomie znajdowała swe miejsce w rozważaniach teoretycznych i praktyce sprawozdawczości w Polsce, ponieważ uznanie sprawozdań finansowych za spełniające zasadę rzetelnego i jasnego obrazu w praktyce było warunkowane jedynie spełnieniem przepisów o rachunkowości. Diametralną zmianę podejścia wprowadziły przepisy w nowym art. 4 ust. 1b ustawy, według których „jeżeli w wyjątkowych przypadkach stosowanie określonego przepisu ustawy nie pozwoliłoby na rzetelne i jasne przedstawienie sytuacji majątkowej i finansowej oraz wyniku finansowego, jednostka nie stosuje tego przepisu [...]”. Wprowadzona zmiana w podejściu stała się dla autora asumptem do podjęcia badań o postrzeganiu zakresu możliwych odstępstw od przepisów o rachunkowości w realizacji zasady prawdziwego i jasnego obrazu.

W artykule podjęto się oceny rozumienia i praktycznego wymiaru zasady rzetelnego i jasnego obrazu. W tym celu poddano analizie piśmiennictwo, dotyczące tejże zasady, oraz przedstawiono założenia i wyniki badania sondażowego w eksperymencie badawczym, przeprowadzonym na celowej, formalnej grupie eksperckiej w kontekście zrozumienia wymogu stosowania odstępstw od przepisów o rachunkowości na rzecz realizacji zasady rzetelnego i jasnego obrazu.

Dla osiągnięcia postawionych celów zostały zastosowane metody badawcze o charakterze jakościowym: analizy krytycznej właściwej literatury oraz dedukcji i syntezy w procesie wnioskowania. Dla realizacji głównego celu wykorzystano także metodę eksperymentu badawczego, w formie badania sondażowego, przeprowadzonego na celowej grupie eksperckiej.

1. Źródła oraz przegląd piśmiennictwa w zakresie zasady rzetelnego i jasnego obrazu

Jak wskazano wcześniej, koncepcja (zasada) rzetelnego i jasnego obrazu została wprowadzona do polskiego systemu regulacyjnego rachunkowości już na wczesnym etapie wprowadzania zmian ustrojowych, w pierw w 1991 roku², a później w 1994 roku, w przepisach ustawy o rachunkowości, jako wyraz zgodności z ogólnymi zasadami sprawozdawczości finansowej, określonymi w przepisach ówczesnych Wspólnot Europejskich³ (obecnie Unii Europejskiej) na drodze dążenia Polski do członkostwa w tych wspólnotach. Wskazane źródła europejskie ówczesnego i obecnego systemu regulacyjnego sprawozdawczości finansowej w Polsce zostały zachowane do dziś, jako że system ten

² Par. 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 15 stycznia 1991 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości, Dz. U. nr 10, poz. 35.

³ Chodzi głównie o Czwartą dyrektywę Rady z dnia 25 lipca 1978 r. wydaną na podstawie art. 54 ust. 3 lit. g) Traktatu, w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek (78/660/EWG), (Dz. U. L 222 z 14.8.1978, str. 11, dalej: Czwarta dyrektywa) oraz Siódmą dyrektywę Rady z dnia 13 czerwca 1983 r. wydaną na podstawie art. 54 ust. 3 lit. g) Traktatu w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych (83/349/EWG) (Dz. U. L 193 z 18.7.1983, str. 1, dalej: Siódma dyrektywa).

w przedmiotowej sprawie nie uległ zmianie⁴. Wspólnotowa zasada rzetelnego i jasnego obrazu ma z kolei swoje źródła w brytyjskim systemie regulacyjnym sprawozdawczości finansowej, będąc jego immanentną cechą od ponad 150 lat. W przywołanych źródłach unijnego (wspólnotowego) prawa zasada rzetelnego i jasnego obrazu w wersji polskojęzycznej została wyrażona w różny sposób. W Czwartej dyrektywie stanowiło się, że (art. 2 ust. 3): „Roczne sprawozdanie finansowe winno przedstawiać w sposób prawdziwy i rzetelny stan aktywów i pasywów spółki, jej sytuację finansową oraz wynik finansowy”. Z kolei w Siódmej dyrektywie stanowiło się, że (art. 16 ust. 3): „Skonsolidowane sprawozdania finansowe winny rzetelnie i jasno przedstawiać stan aktywów i pasywów, sytuację finansową oraz wynik finansowy jednostek objętych konsolidacją, traktowanych jako całość”. W obecnie obowiązującej dyrektywie o sprawozdawczości finansowej, w wersji polskojęzycznej utrzymano zapis z Czwartej dyrektywy, wyrażając ją w przepisach art. 4 ust. 3, według których „roczne sprawozdanie finansowe przedstawia w sposób prawdziwy i rzetelny stan aktywów i pasywów jednostki, jej sytuację finansową oraz wynik finansowy”.

W regulacjach unijnych (wspólnotowych) brak jest wyjaśnień lub komentarzy, które mogłyby przyczynić się do pełnego, jednoznacznego rozumienia i praktycznego stosowania się kierownictwa jednostki w wypełnieniu zasady rzetelnego i jasnego (prawdziwego i rzetelnego) obrazu. Jedynie w pkt. 9 preambuły do dyrektywy o sprawozdawczości finansowej wskazano, że: „Możliwe jest, że w wyjątkowych sytuacjach sprawozdanie finansowe nie będzie przedstawiać takiego prawdziwego i rzetelnego obrazu, przy zastosowaniu przepisów niniejszej dyrektywy. W takich przypadkach dana jednostka powinna odstąpić od zastosowania się do takich przepisów w celu przedstawienia prawdziwego i rzetelnego obrazu”.

Za istotne w perspektywie widzenia zasady rzetelnego i jasnego obrazu w systemie prawnym UE należy uznać stanowisko, jakie zajął Sąd Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, stwierdzając w orzeczeniu z 7 stycznia 2003 roku, że: „zasada prawdziwego i rzetelnego obrazu wymaga by, *po pierwsze*, roczne sprawozdania finansowe spółek handlowych odzwierciedlały działania i transakcje, które z założenia powinny opisywać oraz, *po drugie*, że informacja księgową powinna być przedstawiona w taki sposób, aby mogła być uznana za najbardziej trafną i najbardziej właściwą dla zaspokojenia potrzeb informacyjnych stron trzecich, bez narażania interesów spółki”⁵. W przywołanym orzeczeniu Sąd Trybunału Sprawiedliwości UE wskazał także, że „zasada prawdziwego i rzetelnego obrazu powinna być rozumiana w świetle innych zasad określonych w artykule 2 Czwartej dyrektywy”, przywołując przy tym m.in. zasadę odstępstwa od

⁴ Art. 4 ust. 3 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG, Dz. U. UE z 29.06.2013 r., L 182, s. 19 (dalej: dyrektywa o sprawozdawczości finansowej).

⁵ Judgment of The Court of 7 January 2003 In Case C-306/99 (...), pkt. 72, s. I-59, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=pl&jur=C,T,F&num=C-306/99&td=ALL> (dostęp 20.03.2017).

stosowania się do przepisów tejże dyrektywy, gdyby ich zastosowanie nie przyczyniało się do zachowania zasady prawdziwego i rzetelnego obrazu⁶.

W polskich prawnych regulacjach sprawozdawczości finansowej także brak jest definicji lub wyjaśnienia znaczenia zasady rzetelnego i jasnego obrazu. Przyjęta nazwa tej anglosaskiej zasady, jak wskazano wcześniej, pochodzi z oficjalnej polskojęzycznej wersji Siódmej dyrektywy (art. 16 ust. 3), choć obecnie, w dyrektywie o sprawozdawczości finansowej używane jest określenie: prawdziwego i rzetelnego obrazu (art. 4 ust. 3). Dotychczasowy brak wyjaśnień o znaczeniu i istocie zasady rzetelnego i jasnego obrazu wynikał głównie z faktu tego, iż jej praktyczna realizacja – do czasu przyjęcia w porządek prawny postanowień art. 4 ust. 4 dyrektywy o sprawozdawczości finansowej – była ściśle związana z obowiązkiem stosowania się do rozwiązań, zawartych w polskim systemie regulacyjnym rachunkowości, w tym sprawozdawczości finansowej. Za sprawozdania finansowe, przedstawiające rzetelnie i jasno sytuację majątkową, finansową i wyniki finansowe jednostek sprawozdawczych, uznawano bowiem te, które spełniały mające zastosowanie przepisy o rachunkowości.

W światowej literaturze przedmiotu powszechnie uznaje się, że zasada (koncepcja) prawdziwego i rzetelnego obrazu generalnie oznacza, że sprawozdania finansowe są wolne od nieprawdziwych oświadczeń (stwierdzeń) i wiarygodnie (wiernie) przedstawiają dokonania finansowe i sytuację finansową podmiotu gospodarczego.

O koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu napisano wiele, zarówno w świecie, szczególnie w krajach Wspólnoty Brytyjskiej, w której ona obowiązuje od dawien dawna, jak i w Polsce. O zasadzie (koncepcji) w literaturze zagranicznej w ostatnich latach nie pisze się wiele – nic szczególnego bowiem w tym zakresie (ani w teorii, ani w praktyce światowej) się nie wydarzyło, co mogłoby skłonić autorów do powrotu do tematu. Wobec licznej literatury naukowej lub popularnonaukowej na ten temat nie sposób, ani nie celowe jest, przytoczyć wszystkich publikacji. Warto na pewno przywołać dzieła, które wywierają największy wpływ na rozumienie oraz poruszają najbardziej istotne problemy, związane z samą koncepcją *true and fair view* i jej praktycznym stosowaniem. Należą do nich m.in. opracowania o samej istocie koncepcji, np.: Flint (1980), Rutherford (1983, 1989), Alexander (1996, 1999), Alexander, Archer (1998, 2000), historycznym rozwoju koncepcji: m.in. Chambers, Wolnizer (1991), jej stosowaniu w Europie, np.: Parker (1989), Alexander (1993), Higson, Blake (1993), Nobes (1993), Bailey (1995), Ordleheide (1996), Sucher, Seal, Zelenka (1996), Arden (1997), Van Hulle (1997), Albu, Albu, Alexander (2009), czy postrzeganiu koncepcji z perspektywy audytorów, np. Nobes, Parker (1991), Stacy (1997). G. Livne i M.F. McNichols (2009) przeprowadzili zaś nieliczne w tym zakresie badania empiryczne, badając związek stosowania przez brytyjskie spółki publiczne odstępstw od regulacji rachunkowości z miernymi dokonaniem finansowymi, jakością zysków i informatywnością sprawozdań finansowych. Z ich badań wynika m.in., że czynienie odstępstw sprzyja zwiększeniu zyskowności i kapitału własnego spółek, ale kosztowne odstępstwa osłabiają poziom wykazywanych

⁶ Tamże, pkt 74, s. I-60.

dochodów. Polska literatura przedmiotu odnosi się głównie do analizy jej istoty, np. Jaruga (1993), Beresińska, Golec, Karmańska (1997), Śniezek (2005), Gmytrasiewicz (2006), Nowak (2010), Matuszak (2013), analizy jej rozwoju w perspektywie historycznej, np. Kosmala-MacLulich (2003), Śniezek (2005), jej relacji do zasady rzetelnej (wiernej) prezentacji⁷, przyjętej w innych systemach regulacyjnych, np. w MSSF lub w US GAAP, np. Jaruga (1998), Sikorska (2004), Nowak (2010), sporów natury terminologicznej, np. Nowak (2010), jej powiązaniach z założeniami nadrzędnymi i cechami jakościowymi informacji, np. Grzegorek (2005), Gmytrasiewicz (2006), Zimmiewicz (2009), Gierusz (2010), Błażyńska (2015), wykorzystywaniu dla celów zniekształcania sytuacji przedsiębiorstwa i innych nadużyć, np. Surdykowska (2000), Garstecki (2012), Szczepaniak (2016), praktycznym wymiarze zasady, np. Gmytrasiewicz (2006), Sikorska (2007), Gierusz (2010).

O praktycznym wymiarze zasady, jej pochodzeniu i istocie, ale także w duchu bojaźliwości o jej nadużywaniu, szczególnie w sytuacji, w której przepisy ustawy wskazały na konieczność stosowania odstępstw od przepisów o rachunkowości pisała ostatnio N. Artienwicz (2017), która wskazuje m.in., odwołując się do poglądów A. Cooka (1997), że „istotą zadań rachunkowości jest przecież osąd i wierne odzwierciedlenie rzeczywistości gospodarczej, a nie mechaniczne stosowanie standardów czy przepisów, które i tak podlegają ciągłym zmianom. Zmiany te z reguły *naprawiają* ujawnione w praktyce niedoróbki i błędy wzorców, ale nie nadążają za rozwojem”.

2. Zakres odstępstw na rzecz zasady rzetelnego i jasnego obrazu – badanie sondażowe

2.1. Idea i metodyka badania

W celu analizy zakresu, zastosowania się do, a w pierw rozumienia, zasady rzetelnego i jasnego obrazu podczas sporządzania i prezentacji statutowych sprawozdań finansowych w aspekcie praktycznym, autor przeprowadził badanie sondażowe w formie eksperymentu badawczego. Badanie zostało przeprowadzone zimą 2016/2017 na formalnej, celowej grupie eksperckiej. Grupę ekspercką stanowiło 18 członków, uznawanych w środowisku księgowych za ekspertów rachunkowości i reprezentujących: środowisko administracji państwowej (regulatorów oraz nadzorujących rynki kapitałowe i pieniężne), środowisko akademickie i środowisko praktyków rachunkowości: sporządzających sprawozdania finansowe oraz poddających je statutowemu badaniu (audytorów). Badanie zostało przeprowadzone trój etapowo.

W pierwszym etapie badania każdy z uczestników grupy eksperckiej miał za zadanie wskazać potencjalne sytuacje, w których mogłoby w praktyce dojść do konieczności

⁷ W MSR 1 przyjętym do stosowania w UE zasada ta określona jest jako *zasada rzetelnej prezentacji*, podczas gdy w oficjalnym, autoryzowanym tłumaczeniu MSSF na język polski przedmiotowa zasada określana jako *wierna prezentacja*.

zastosowania odstępstwa od wykonania konkretnych przepisów ustawy o rachunkowości na rzecz realizacji zasady rzetelnego i jasnego obrazu. Podane przypadki mogły jednak dotyczyć i takich sytuacji, w których zgłaszający je celowo wskazywałby takie z nich, w których, według ich przekonania, nie można stosować odstępstw od przepisów ustawy w realizacji koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu. Ideą takiego podejścia było wysądowanie, jak inni uczestnicy grupy eksperckiej widzą dane zagadnienie. W drugim etapie badania zebrane razem przypadki miały zostać ocenione przez wszystkich uczestników badania, co do konieczności zastosowania odstępstwa lub konieczności zachowania zgodności z przepisami ustawy, w imię realizacji koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu.

W drugim etapie badania uczestnicy grupy eksperckiej ustosunkowywali się do oceny zebranych łącznie przypadków, przy czym oceny przypadków sytuacyjnych miały być samodzielne (bez konsultacji z innymi uczestnikami badania w celu wyeliminowania potencjalnego wpływu jednego głosu, a przez to autorytetu jednego członka grupy na stanowisko pozostałych). Ocena uczestnika miała polegać na wskazaniu konieczności zastosowania odstępstwa lub wskazaniu obowiązku zastosowania się do przepisów ustawy, wraz z uzasadnieniem swojego zdania.

W trzecim etapie badania na forum grupy eksperckiej zostały przedstawione dane z przeprowadzonej ankiety w formie prezentacji wyników, podsumowujących zgłoszone problemy. W podsumowaniu autor przedstawił rozkład głosów, stanowisk oraz wybrane uzasadnienia decyzji członków grupy, starając zachować ich anonimowość. Najbardziej kontrowersyjne problemy, tj. takie, które w najliczniejszym głosie członków znajdowały poparcie za uznaniem ich za konieczne do odstąpienia od stosowania przepisów ustawy na rzecz zapewnienia realizacji koncepcji prawdziwego i jasnego obrazu, zostały omówione bardziej szczegółowo, a ujawniony często autor miał możliwość precyzyjnego uzasadnienia swojego stanowiska. Celem tego działania miało być przekonanie pozostałych członków grupy o podstawach swego wyboru. Ten etap badania w wielu przypadkach – poprzez bezpośrednią dyskusję i wymianę poglądów – miał także służyć rozwianiu wątpliwości, co do zgłoszonych problemów.

2.2. Wyniki badania sondażowego w badaniu eksperymentalnym

Nie każdy z uczestników badania wypełnił polecenie dla pierwszego etapu badania. Jednakże, w sumie, przedstawiono 34 przypadki sytuacyjne, z których 32 wskazywały – według ich autorów – na konieczność zastosowania odstępstwa od przepisów ustawy (lub innych regulacji), w jednym przypadku takiego odstępstwa nie należało uczynić, a jeden z przypadków nie wskazywał na zdanie autora. Jeden ze zgłoszonych przypadków, wobec jego ułomności, został ostatecznie wycofany z analizy. Znamienne jest to, że tylko w dwu zgłoszeniach został przedstawiony ten sam problem, z powołaniem na te same przepisy (dotyczy przejęć odwrotnych). Przykłady podawane przez autorów zwykle wiązały się z ich biegłością lub zakresem kompetencyjnym, lub dziedzinowymi zainteresowaniami. Zgłoszone przypadki zasadniczo dotyczyły przepisów, określonych

wprost w ustawie o rachunkowości, ale także odnoszących się do przepisów rozporządzeń wykonawczych (w zakresie instrumentów finansowych oraz rachunkowości ubezpieczycieli) oraz konfrontowanych z nimi postanowieniami krajowych standardów rachunkowości (KSR 3 i KSR 4). Syntetyczne i skrótowe zestawienie zgłoszonych przypadków przedstawiono w tabeli 1. Warto przy tym podkreślić, że zgłoszone problemy miały zwykle bardziej rozbudowaną postać niż ta, która została tu przedstawiona. Uproszczenie opisu sytuacji wynika ze względów formalnych. Przykładowo, problem 32 w tabeli opisany jako odstępianie od ujęcia okresowego spadku ceny sprzedaży zapasów rzeczowych, w oryginale został przedstawiony z opisem następującej sytuacji:

Przedsiębiorstwo produkcyjne „X” wytwarza produkty, które cieszyły się dotychczas dużym zainteresowaniem klientów. Od dwóch lat następuje spadek sprzedaży. W roku 20X1 nastąpił spadek sprzedaży wyrobów o 30%, co wpłynęło na ograniczenie produkcji.

Zarząd uznał, że spadek zbytu ma charakter przejściowy i nie należy obniżać cen sprzedaży.

Zapasy wyrobów gotowych stanowiły na koniec 20X1 roku 40% sumy bilansowej. Przy wycenie stosuje się cenę sprzedaży netto według art. 28 ust 5 UoR. Przedsiębiorstwo korzysta z uproszczeń na podstawie art. 28 ust.4 i 4a UoR.

Dodatkowe założenia:

Koszty pośrednie stałe stanowią duży udział w kosztach wytworzenia. Przedsiębiorstwo wykorzystuje maszyny i urządzenia na podstawie leasingu operacyjnego.

Tabela 1. Wykaz zgłoszonych przypadków co do odstępstw od przepisów o rachunkowości

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
1	Początkowe ujęcie nabywanych odpłatnie i bezpłatnie środków trwałych <i>Spółka nabyła tego samego dnia dwie identyczne maszyny, płacąc za jedną cenę rynkową zaś za drugą 1 zł. Rozważa ujęcie obu maszyn w cenie rynkowej.</i>	Art. 31 ust. 1 i art. 3 ust. 1 pkt 32 lit. h UoR
2	Ujmowanie nakładów na prace rozwojowe w toku <i>Spółka realizując prace B+R na pewnym etapie doszła do wniosku, że w trakcie ich trwania przeszła na etap prac rozwojowych i rozważa, mimo ich niezakończenia, z tą chwilą aktywowanie ponoszonych nakładów jako wartości niematerialne i prawne.</i>	Art. 33 ust. 2 w analogii do art. 31 ust. 1 UoR
3	Rozbudowa wartości niematerialnych i prawnych <i>Spółka rozbudowuje system informatyczny, doskonaląc jego użyteczność w ramach istniejących modułów. Rozważa ujęcie ponoszonych nakładów na zwiększenie wartości księgowej ujętych już jako wartości niematerialnej (i prawnej) oprogramowania.</i>	Art. 33 ust. 1 UoR

ciąg dalszy tabeli 1

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
4	Przejęcia odwrotne <i>Spółka A przejmuje kontrolę nad spółką B, a w drodze uchwał udziałowców obie spółki łączą się przez inkorporację spółki A przez spółkę B. Spółka B rozważa rozliczenie połączenia w taki sposób, jakby spółka B była przejęta przez spółkę A.</i>	Art. 44a ust. 1 w powiązaniu z art. 44b ust. 1 UoR
5	Przejęcia odwrotne <i>Podobnie jak wyżej, z tym że atrybuty spółki A w sposób wyraźny wskazują na identyfikację jej jako spółki przejmującej w rozumieniu rachunkowości a nie prawa spółek.</i>	Art. 44a ust. 1 w powiązaniu z art. 44b ust. 1 UoR
6	Szacowanie ceny przejęcia <i>Połączenie spółek A i B w chwili t jest konsekwencją nabycia udziałów, które zostały nabyte w czasie t-1 bez przejęcia kontroli. Spółka A rozważa ustalenie ceny przejęcia nie na podstawie ceny nabycia udziałów, lecz ich wartości godziwej z dnia połączenia.</i>	Art. 44b ust. 5 pkt 3 w powiązaniu z art. 44b ust. 6 i 7 UoR
7	Ujęcie kosztów emisji udziałów w przejęciach gospodarczych <i>Spółka z o.o., przejmując drugą spółkę emituje dla jej udziałowców udziały, ponosząc przy tym koszty emisji. Rozważa zaliczenie tych kosztów na dobro agio, a nie ujęcie w wyniku finansowym.</i>	Art. 44b ust. 15 UoR
8	Ujęcie korekty prowizorycznego rozliczenia połączenia gospodarczego <i>Spółka A, przejmując spółkę B w końcu roku t nie zdążyła rozliczyć przejęcia do dnia sporządzenia sprawozdania za rok t. Spółka rozważa ująć różnicę z prowizorycznego i ostatecznego rozliczenia połączenia tak, jakby ostateczne rozliczenie zostało zakończone przed sporządzeniem sprawozdania za rok t.</i>	Art. 44b ust. 8 w powiązaniu z ust. 9 UoR
9	Prezentacja aktywów i rezerw na odroczony podatek dochodowy <i>Spółka, ujmując aktywa i rezerwy na odroczony podatek dochodowy rozważa ich podział na długo- i krótkoterminowe i także wykazanie w bilansie.</i>	Art. 37 ust. 7 w powiązaniu z Załącznikiem 1, Bilans, Aktywa, poz. A.5.1 i Pasywa, poz. B.I.1 oraz pkt 17.1 KSR 1
10	Prezentacja przychodów z dywidend <i>Spółka osiąga znaczące przychody z posiadanego zaangażowania w kapitale innych spółek, nie będąc przy tym instytucją finansową. Spółka rozważa zaliczenie i wykazanie osiągniętych przychodów jako przychodów operacyjnych a nie finansowych.</i>	Art. 47 ust. 4 pkt 1 w powiązaniu z Załącznikiem A, Rachunek zysków i strat, poz. J.I i J.II UoR
11	Prezentacja przychodów z najmu nieruchomości inwestycyjnych <i>Spółka osiąga znaczące przychody z inwestycji w nieruchomości. Spółka rozważa zaliczenie i wykazanie osiągniętych przychodów jako przychodów operacyjnych, a nie jako pozostałych przychodów operacyjnych.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 32 lit. b

ciąg dalszy tabeli 1

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
12	Kontrola <i>de iure</i> i ujawnianie informacji <i>Spółka A mająca większość głosów z posiadanych udziałów w spółce B zrzeka się kontroli na rzecz innego udziałowca spółki B. Spółka A rozważa nie zaliczyć spółki B do jednostek powiązanych i nie ujawniać wynikających z takiej kwalifikacji informacji.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 37 lit. a w powiązaniu z art. 3 ust. 1 pkt 34 UoR
13	Zaangażowanie w kapitale i jego prezentacja w bilansie <i>Spółka B, posiadająca udziały w spółkach zależnych, stowarzyszonych i współzależnych ma problem z prezentacją tych udziałów, ze względu na rozbieżności co do właściwego przyporządkowania udziałów do pozycji w bilansie, wskazanych w załączniku 1 do ustawy.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 37d oraz Załącznik 1, Bilans, poz. A.IV.3 a, b i c
14	Ujmowanie waluty obcej ze spłaty należności na rachunek walutowy <i>Spółka, która sprzedała towary za walutę obcą realizuje płatność w dniu, w którym kurs wymiany był tożsamy z kursem z dnia sprzedaży, ale inny, niż średni kurs NBP z dnia poprzedzającego transakcję. Spółka rozważa nie ujmować różnic kursowych na transakcji.</i>	Art. 30 ust. 1 i 2 UoR
15	Definicja instrumentu kapitałowego <i>versus</i> zobowiązania finansowego <i>Spółka, która zawarła umowę o emisję udziałów w przyszłej cenie rynkowej minus 5% rozważa konieczność zakwalifikowania ujmowanego instrumentu do zobowiązań finansowych, a nie do instrumentów kapitałowych.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 26
16	Ujmowanie dywidend a cena nabycia udziałów <i>Spółka A nabyła udziały spółki B przed podziałem jej zysku z umowy, według której płaci mniej o należną jej dywidendę. Rozważa zastosowanie się do zasady ujęcia dywidendy w przychodach finansowych lub jako korekty ceny nabycia udziałów, gdyż przepisy w tym zakresie są sprzeczne.</i>	Par. 26 ust. 2, zdanie drugie i zdanie pierwsze RoIF
17	Ujęcie zmian w wartości i rozliczenie pochodnych instrumentów zabezpieczających działalność operacyjną <i>Spółka, realizując transakcje terminowe w walutach obcych zabezpiecza operacyjne przepływy pieniężne transakcjami forwardowymi, co przy zmienności kursów wymiany walut generuje różnice (zyski i straty) na pozycji zabezpieczającej i zabezpieczanej. Rozważa skompensować te zyski i straty na obu transakcjach i wykazać je w wyniku operacyjnym w kwocie saldowanej.</i>	Par. 18 ust. 4, par. 19 ust. 1, par. 21 ust. 1, par. 33 ust. 3 RoIF

ciąg dalszy tabeli 1

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
18	Kontrakty terminowe na aktywa niefinansowe <i>Spółka rozważa zastosowanie się do przepisów rozporządzenia o IF w obszarze transakcji, które przedmiotowo są nich wyłączone.</i>	Par. 2 ust. 1 RoIF
19	Prezentacja rezerwy na przewidywane straty na umowach długo-terminowych <i>Spółka realizująca umowę o budowę rodzącą obciążenia rozważa zaliczyć niezbędną do ujęcia rezerwę w związku z przewidywaną stratą do kosztów operacyjnych, a nie do pozostałych kosztów operacyjnych.</i>	Art. 35d ust. 2 w powiązaniu z ust. 1 pkt 1 UoR
20	Szacowanie kwoty utraty wartości niefinansowych aktywów trwałych <i>Spółka rozważa podstawę do ujęcia straty z trwałej utraty wartości przez składnik aktywów rzeczowych, którą według ustawy wyznacza cena sprzedaży netto zaś według KSR 4 wartość odzyskiwana.</i>	Art. 28 ust. 1 pkt 1 UoR w powiązaniu z art. 28 ust. 7 oraz pkt. 6.3.8 i 8.3.3 KSR 4
21	Ujęcie i prezentacja skutków przeceny aktywów i zobowiązań w jednostkach postawionych w stan likwidacji <i>Spółka rozważa miejsce ujęcia i prezentacji skutków przeceny aktywów i zobowiązań w związku z decyzją o jej likwidacji (kapitał z aktualizacji versus zyski (straty) z lat ubiegłych).</i>	Art. 29 ust. 2a i art. 8 ust. 2 UoR
22	Podstawa rozliczenia rozchodu zapasów rzeczowych <i>Spółka rozważa podział jednorodnego zapasu na odrębne i stosowanie dla nich odmiennych zasad ustalania kwot rozchodu w sytuacji, gdy część tego zapasu musi stanowić trwałą rezerwę paliwową.</i>	Art. 34 ust. 4 UoR
23	Podstawa bilansowej wyceny zapasów rzeczowych <i>Spółka jako pośrednik w obrocie towarowym realizuje sporo transakcji terminowych. Rozważa zastosowanie modelu wyceny towarów w cenie sprzedaży netto, w miejsce ceny ich nabycia.</i>	Art. 28 ust. 1 pkt 6
24	Wycena bilansowa środków trwałych (nieruchomości) <i>Spółka czerpie dochody z obrotu i najmu nieruchomości, w tym z hotelu (środek trwały) i prowadzonej w nim działalności hotelarskiej. Wszystkie nieruchomości zaliczane do inwestycji wycenia w wartości przeszacowanej i zamierza także taką podstawę wyceny zastosować do hotelu.</i>	Art. 28 ust. 1 pkt 1 i 1a UoR

ciąg dalszy tabeli 1

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
25	Amortyzacja wartości niematerialnych i prawnych (znaku towarowego) <i>Spółka, która nabyła znak towarowy uznając, że się nie zużywa, (wobec istniejących wyraźnych dowodów na to) rozważa nie-amortyzowanie tego znaku w zamian za coroczne testy na utratę wartości.</i>	Art. 33 ust. 1 UoR
26	Ujęcie dotacji na działalność statutową uczelni <i>Uczelnia, która uzyskała dotację na prowadzenie badań podstawowych rozważa jej wykazywanie w przychodach operacyjnych, a nie w pozostałych przychodach operacyjnych.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 32 lit. h UoR
27	Wycena nieruchomości inwestycyjnych w zakładach ubezpieczeniowych <i>Zakład ubezpieczeń rozważa wycenę inwestycji w nieruchomości według ich wartości godziwych (model wartości przeszacowanych), mimo zakazu, jaki określają przepisy rozporządzenia o rachunkowości ubezpieczycieli</i>	Par. 19 ust. 1 pkt 6 rozporządzenia o rachunkowości ubezpieczycieli
28	Prezentacja przychodów odsetkowych z pożyczek <i>Spółka osiąga znaczące przychody z udzielanych pożyczek, nie będąc przy tym instytucją finansową. Spółka rozważa zaliczenie i wykazanie osiągniętych przychodów jako przychodów operacyjnych a nie finansowych.</i>	Art. 47 ust. 4 pkt 1 w powiązaniu z Załącznikiem 1, Rachunek zysków i strat, poz. J.I i J.II (wariant porównawczy) UoR
29	Kwalifikacja e-booków do środków trwałych <i>Spółka prowadząca bibliotekę w związku ze zwiększaniem się zbioru nabywanych e-booków rozważa ich kwalifikowanie do środków trwałych. Wcześniej do takiej grupy zaliczała tylko księgozbiór w formie tradycyjnej, papierowej.</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 15 UoR
30	Ujęcie i prezentacja należnych kwot dotacji unijnych <i>Spółka rozważa moment ujęcia i kwalifikację dopłat unijnych (do przychodów) w przychodach operacyjnych, mając wątpliwości co do ich zaliczenia i wykazywania jako pozostałe przychody operacyjne</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 32 UoR
31	Ujęcie i prezentacja przekazanych kwot dotacji unijnych <i>Spółka rozważa kwalifikację dopłat unijnych (do przychodów) w przychodach operacyjnych, mając wątpliwości co do ich zaliczenia i wykazywania jako pozostałe przychody operacyjne</i>	Art. 3 ust. 1 pkt 32 UoR
32	Wycena zapasów rzeczowych a utrata ich wartości <i>Spółka wobec spadku popytu na produkowane produkty, skutkujące obniżeniem ceny sprzedaży do poziomu niższego niż koszty ich wytworzenia, rozważa nieujęcie straty z utraty ich wartości wobec racjonalnych przesłanek wzrostu ceny w najbliższym czasie</i>	Art. 28 ust. 1 pkt 6 w powiązaniu z art. 34 ust. 5 UoR

ciąg dalszy tabeli 1

Nr	Problem i opis sytuacyjny (skrót)	Rozważana podstawa odstępstwa
33	Metoda rozchodu zapasów rzeczowych w spółce zależnej od zagranicznej jednostki dominującej <i>Krajowa spółka zależna od zagranicznej jednostki dominującej rozważa zastosowanie do rozliczania rozchodu zapasów innej metody niż przyjęta w ustawie, ale dozwolonej w kraju pochodzenia jednostki dominującej na mocy przepisów art. 12 ust. 9 dyrektywy o sprawozdawczości finansowej</i>	Art. 34 ust. 4 UoR

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych o zgłoszonych problemach do rozważania.

Analizując przedstawione w tabeli 1 problemy, zgłoszone przez uczestników grupy eksperckiej można zauważyć, że:

- 1) W przekroju zagadnieniowym najliczniejszą grupę zgłoszonych przypadków (łącznie siedem) stanowią te, które dotyczą połączeń gospodarczych (przypadki: 4, 5, 6, 7 i 8) i spraw związanych z ustalaniem i wykazywaniem relacji między jednostką sprawozdawczą a jednostkami jej podporządkowanymi (przypadki: 12 i 13).
- 2) W innym przekroju, dziedzicznym, najliczniejszą grupę zgłoszonych przypadków stanowią problemy wyceny, tak na moment początkowego ujęcia, jak na moment bilansowy (łącznie 13, problemy: 1, 6, 8, 14, 16, 20, 22, 23, 25, 27, 32 i 34). Równie liczną grupę, wartą odnotowania, stanowią problemy prezentacji informacji w sprawozdaniach finansowych (łącznie 12, przypadki: 9, 10, 11, 12, 13, 17, 19, 21, 26, 28, 30 i 31).
- 3) Stosunkowo liczną grupę zgłoszonych przypadków (łącznie cztery) stanowią zagadnienia związane z instrumentami finansowymi (przypadki: 15, 16, 17 i 18), które odnoszą się do rozporządzenia o instrumentach finansowych. Wskazane w nich problemy dotyczą zakresu przedmiotowego stosowania tych przepisów, niejasności lub niespójności w niektórych jego postanowieniach.

Podobnie jak w przypadku etapu pierwszego, nie uzyskano stanowisk (ocen) od wszystkich uczestników badania lub też uzyskano je połowicznie – niektórzy z uczestników badania wyrażali swoje stanowisko bez uzasadnienia, inni przedstawiali jedynie komentarz do przedmiotowego problemu, wskazując w wielu przypadkach na brak zrozumienia zgłoszonego problemu lub niewystarczające informacje o zgłaszanym przypadku, aby podjąć decyzję. W sumie jednak ustosunkowano się do wszystkich zgłoszonych przypadków, choć w niektórych z nich liczba odpowiedzi jest dość mała by stanowić podstawę do obiektywnego wnioskowania o rozstrzygnięciu problemu. Należy także odnotować fakt, że osoby reprezentujące organy administracji państwowej wyraziły swe opinie jako opinie uzgodnione między sobą, przez co były one identyczne

w grupie: trzech reprezentantów regulatora oraz dwu reprezentantów organów nadzorujących. Syntetyczne zestawienie zgłoszonych odpowiedzi na poszczególne przypadki sytuacyjne przedstawiono w tabeli. 2. W tabeli kolumny oznaczone liczbami odnoszą się do stanowisk poszczególnych członków grupy, przy czym T oznacza stanowisko za zastosowaniem odstępstwa, zaś N wskazuje na uznanie, że nie należy odstępować od zastosowania się do przepisów o rachunkowości. Puste pole oznacza brak wyrażonego poparcia lub sprzeciwu dla uznania przedstawionego przypadku za konieczny do zastosowania odstępstwa. Nie oznacza jednak bezwzględnego braku wyrażenia opinii o problemie, jako że w niektórych przypadkach te były komentowane, lub do których były zgłaszane pewne uwagi. Ostatnie trzy kolumny wskazują na sumę uzyskanych stanowisk oraz ich sumaryczny rozkład w stanowisku za uznaniem (Tak) lub nieuznaniem (Nie) przypadku za wymagający zastosowania się do odstępstwa na rzecz realizacji koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu.

Analizując dane przedstawione w tabeli 2 autor podkreśla, że:

- 1) W czterech przypadkach (problemy: 4, 10, 11 i 28) członkowie grupy wypowiedzieli się w większości za uznaniem tych problemów za takie, które wskazują na konieczność odstępstwa od stosowania się do przepisów o rachunkowości na rzecz realizacji zasady rzetelnego i jasnego obrazu w prezentacji sprawozdań finansowych. Dotyczą one głównie kwalifikacji i prezentacji przychodów z głównej, podstawowej lub znaczącej działalności zarobkowej danej jednostki, które jednak według przepisów ustawy nie są zaliczane do przychodów operacyjnych (przychody z dywidend – problem 10, przychody z najmu nieruchomości – problem 11, przychody odsetkowe z pożyczek – problem 28). W czwartym przypadku (problem 5) większość osób, które zajęły w tej sprawie stanowisko (6 z 11), problem dotyczy ustalenia jednostki przejmującej w przejęciu gospodarczym, które przybrało postać przejęcia odwrotnego), uznała, że zastosowanie się do przepisów ustawy, tj. uznanie spółki przejmującej w rozumieniu kodeksu handlowego (spółka, na którą przechodzi majątek łączących się spółek) wobec okoliczności, które wskazują, że spółką przejmującą w rozumieniu przepisów o rachunkowości (przejmująca kontrolę nad działalnością połączonych spółek) nie będzie służyć realizacji koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu. Znamienne jest jednak to, że identyczny problem (problem 5), który został przedstawiony w nieco innym opisie sytuacyjnym, nie znalazł poparcia większości głosujących (jedynie 4 z 11), co może sugerować, że na podjęcie decyzji miał właśnie wpływ sposób przedstawienia problemu.
- 2) W trzech przypadkach (problemy: 26, 29 i 30) członkowie grupy, którzy zajęli swe stanowisko podzielili się głosami po równo. Przykładowo, w problemie 26, dotyczącym prezentacji dotacji na cele statutowe uczelni, które według zgłaszającego nie powinny być kwalifikowane do pozostałych przychodów operacyjnych, przywołując przepisy art. 3 ust. 1 pkt. 32 ustawy, lecz powinny być prezentowane w grupie przychodów operacyjnych, za takim rozwiązaniem opowiedziało się czterech z ośmiu członków grupy.
- 3) W jednym przypadku (problem 32), dotyczącym utrzymania wyceny produktów w koszcie ich wytworzenia poniżej możliwej do realizacji ceny sprzedaży netto wobec

racjonalnych przesłanek, wskazujących na jej wzrost w najbliższym czasie powyżej kosztu wytworzenia, wszyscy, choć jedynie sześćoro członków grupy, wyrazili zdanie, że przedstawiona sytuacja nie daje podstaw do odstąpienia od zastosowania się do przepisów o rachunkowości.

- 4) W pozostałych 25 przypadkach członkowie grupy w większości wyrazili pogląd, że przedstawione w nich sytuacje nie stanowią podstawy do uznania, że wymagają one zastosowania odstępstwa od przepisów o rachunkowości. W niektórych przypadkach (np. problemy: 1, 2, 3, 24) za bezwzględnym zastosowaniem się do przepisów ustawy opowiedziała się znacząca większość z głosujących (np. w problemie 1 za zachowaniem przepisów ustawy opowiedziało się 13 z 15 głosujących). Ale w niektórych przypadkach (np. problem 23, dotyczący zastąpienia ceny nabycia towarów ich ceną sprzedaży netto w przypadku brokerów towarowych), przewaga opowiadających się za zakazem odstąpienia od przepisów ustawy nie była tak znacząca (w przytoczonym przypadku było to stanowisko 7 z 11 głosujących).
- 5) Analizując postawy członków grupy eksperckiej wobec zgłoszonych problemów warto zauważyć negatywne podejście do stosowania odstępstw od przepisów o rachunkowości, prezentowane przez członków grupy wywodzących się z kręgów regulatora. W uzasadnieniu swojego stanowiska wskazali oni m.in. na racjonalność ustawodawcy, która charakteryzuje proces stanowienia przepisów o rachunkowości oraz konieczność rozważania poszczególnych sytuacji (problemów) w warunkach konkretnej jednostki, a nie na poziomie sytuacji modelowych. Postawę taką można uzasadnić przez odniesienie do zależnościowej teorii przywództwa wraz blisko z nią związanych nurtów teorii uwarunkowań sytuacyjnych⁸.
- 6) Nie wszyscy członkowie grupy wyrazili swoje zdania wobec przedstawionych przypadków. Szczególnie jest to widoczne w problemach: 31 (tylko 4 zabrane głosy w sprawie), 17 i 32 (6 głosów) lub 13, 16, 18 i 30 (8 głosów). W zasadzie trudno jest jednoznacznie wskazać przyczyny takiego stanu rzeczy, tym bardziej że tylko w niektórych przypadkach w komentarzach członkowie grupy wskazywali albo na brak zrozumienia problemu, albo na zbyt ogólne sformułowanie problemu, albo brak zdania.

⁸ Zależnościowa teoria przywództwa została wysnuta przez F.E. Fiedlera, według której na styl przywództwa wpływa nie tylko sama postawa przywódcy (kierownika), lecz przede wszystkim: stosunki kierownika z grupą, struktura zadań oraz pozycja kierownika w strukturze władzy (Fiedler, 1964). Podejście Fiedlera spójne jest także z podejściem autorów siatki kierowniczej: Blake'a i Mouton (1964), z której można wywieść analizowaną postawę. Z kolei teoria uwarunkowań sytuacyjnych ma ponad 100-letnią historię i trudno dziś przypisać jej autorstwo, występując w wielu wariantach, rozwijanych przez różnych autorów. Do jej wyznawców zalicza się m.in.: F.E. Kasta, J.E. Rosenzweigera, T. Burnsa, G.M. Stalkera, P.L. Lawrence'a, J.W. Lorsch'a, F.E. Fiedlera czy G.S. Odiome'a. Głosi ona zasadniczo (Donaldson, 2001), że nie istnieje najlepszy sposób zorganizowania korporacji, przewodzenia nią lub podejmowania decyzji. W zamian za to optymalny sposób działania jest uwarunkowany wieloma wzajemnie oddziałującymi na siebie czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Skuteczny lider powinien efektywnie dostosować swój styl przywództwa do właściwej sytuacji. Zob. także o wykorzystaniu tej teorii w rachunkowości w publikacjach B. Nity (2013) oraz M. Łady i A. Kozarkiewicz (2014).

Tabela 2. Zestawienie ocen zgłoszonych problemów o konieczności zastosowania odstępstwa od przepisów o rachunkowości

Problem	Odpowiedzi członków grupy eksperckiej																Razem		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Odp.	Tak	Nie
1	N	N	N	N	N	T	N	N		N	N	N	N	N	N	N	15	2	13
2	N	N	N	N	N		N	N		N	T	N	N	N	N	N	14	2	12
3	N	N	N			T	N	N		N	N	N	N	N	N	N	13	2	11
4	N	N	N			T	N	T			T		T	N	N	T	11	6	5
5	N	N	N			T	N	T			N		T	N	N	N	11	4	7
6	N	N	N			T		T			N		N	N	N	N	10	3	7
7	N	N	N			T		N			T	N	N	N	N	N	11	3	8
8	N	N	N			T		N			T	N	N	N	N	T	11	4	7
9	N	N	N			T	T	N		N	T	N	N	N	N	N	13	4	9
10	N	N	N			T	N	T		T	T			T	T	T	12	8	4
11	N	N	N			T	T	T		T	T			N	T	T	12	8	4
12	N	N	N					T		N	T			N	N	T	10	4	6
13	N	N	N					T		N	T				T	T	8	4	4
14	N	N	N	N	N	T	N	N		N	T			N	N		13	3	10
15	N	N	N				N	N		N	N	N	N	T	N	N	12	2	10
16	N	N	N					T			T	N			N		8	3	5
17	N	N	N								T					N	6	2	4
18	N	N	N								T			N	N	N	8	2	6
19	N	N	N				T	N			T			N	N	N	11	3	8
20	N	N	N				T	T			N	T		N	N		11	4	7

ciąg dalszy tabeli 2

Problem	Odpowiedzi członków grupy eksperckiej															Razem			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	Odp.	Tak	Nie
21	N	N	N				T	T			N	N	N	N	N		10	2	8
22	N	N	N			T	N		T		T	N	N	N	N	T	12	4	8
23	N	N	N				T		T		T	N	N	T	N	N	11	4	7
24	N	N	N				N	N	N	T	N	N	N	N	N	N	14	1	13
25	N	N	N				T	N	T		N	T		N	N	N	12	3	9
26	N	N	N				T	T	T			T	N	T	N	N	12	6	6
27	N	N	N	N			T		N			T	N	N	N	N	11	2	9
28	N	N	N				T	T	T		T	T		T	T	T	12	9	3
29	N	N	N				T	T	T			T	N	N			10	5	5
30	N	N	N				T	N			T	T				T	8	4	4
31	N	N	N				T										4	1	3
32	N	N	N				N					N					6	0	6
33	N	N	N	N			N				N	T		N	N	N	13	3	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania.

W kontekście wcześniej zawartej uwagi o zbyt małej liczbie uzyskanych odpowiedzi dla oceny niektórych przypadków można jednak przyjąć rozumowanie, że jeśli choć jedna z innych osób grupy przychyliła się do zdania autora problemu o konieczności zastosowania odstępstwa od przepisów ustawy na rzecz spełnienia koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu, to jest to jednak podstawa do tego by twierdzić, że takie podejście także może zastosować ktokolwiek w praktyce uznając, w myśl stosownych przepisów art. 4 ust. 1b ustawy, że przedstawiony przypadek jest właśnie wyjątkowy w sytuacji danego podmiotu gospodarczego.

Wnioski z trzeciego etapu badania, tj. bezpośredniej dyskusji i wymiany poglądów przez członków grupy badawczej, można przedstawić w następujący sposób:

- 1) W wielu przypadkach zgłoszone problemy nie zawsze wynikały z pełnego przekonania ich autorów o konieczności odstąpienia od stosowania się do przepisów ustawy, co raczej z ich niepewności co do zrozumienia istoty jej przepisów. Taki stan rzeczy podkreślali niekiedy sami autorzy zgłoszonych problemów lub zostali oni o tym przekonani w drodze dyskusji przez pozostałych członków grupy. Dotyczy to w szczególności problemów kwalifikacji pozycji ujmowania i prezentacji przychodów lub kosztów z działalności operacyjnej, w wielu przypadkach podstawowej, które w bezpośrednim powołaniu na definicje pozostałych przychodów operacyjnych (przypadki: 11, 26, 27, 30, 31) lub pozostałych kosztów operacyjnych (przypadek 19), lub przychodów finansowych (przypadki: 10, 28) budziły wątpliwość co do takiej kwalifikacji. Może to stanowić podstawę do twierdzenia, że prawna forma wyrażania niektórych przepisów o rachunkowości wymaga weryfikacji w aspekcie ich semantyki. Może to także sugerować, że przyjęty w przepisach o rachunkowości poziom detalizacji rozwiązań jest na tyle niski, że możliwe jest ich stosowanie w praktyce w takim wymiarze, w którym możliwe jest stwierdzenie, że sporządzone i zaprezentowane sprawozdanie finansowe przedstawia w sposób rzetelny i jasny sytuację finansową i majątkową oraz wynik finansowy jednostki (sprawozdawczej), bez konieczności stosowania odstępstw od przepisów o rachunkowości.
- 2) Zasadniczo w większości przedstawionych przypadków dyskusja wokół wybranych, omawianych szerzej problemów nie przyniosła zmiany pierwotnie przyjętego stanowiska przez pozostałych członków grupy. Podkreśla to subiektywny odbiór koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu, a w szczególności rozumienie istoty odstępstw od stosowania przepisów ustawy w realizacji tejże koncepcji. Może to wskazywać na trudność lub wręcz niemożliwość jej standaryzacji tym bardziej, że u jej podstaw leży m.in. profesjonalny osąd oraz przyjmowanie wielu innych założeń, które mają często subiektywny wymiar.

Na kanwie przedstawionych wyżej obserwacji można stwierdzić, że w koncepcji rzetelnego i jasnego obrazu wyraża się spór o prawdę w rachunkowości i głoszenie przez niektórych autorów, np. Ross (1969, s. 7); Alexander, Archer (2003, s. 3), że nie jest możliwe rzeczywiste, realne przedstawienie sytuacji majątkowej i dochodowej podmiotu w sprawozdaniach finansowych, a te stanowią jedynie symboliczne odzwierciedlenie rzeczywistości (rzeczywistości) (Nowak, 2010, s. 131–132). Argumentem za taką

teżą jest fakt, że rzeczywistość jest pojęciem inaczej odbieranym przez rachunkowców, sporządzających sprawozdania i ekonomistów, adresatów tych sprawozdań. Inną rzeczywistość widzi i kreuje sporządzający, inną odbierający. Stąd stanowi się, że sprawozdania finansowe są wyrazem kompromisu między tym, co użytkownik (ekonomista) chciałby mieć, a tym, co rachunkowiec jest w stanie lub może mu dać (Ross, 1969, s. 7). Takie widzenie rzeczywistości, rzutujące na prezentowane sprawozdania finansowe, jest w naturalny sposób efektem subiektywizmu, który charakteryzuje cały proces sprawozdawczy, począwszy od wyboru polityki rachunkowości w tym zakresie, po jej stosowanie, mimo że w założeniach informacja prezentowana w sprawozdaniach finansowych, by mogła być uznana za użyteczną, musi się charakteryzować obiektywizmem (neutralnością)⁹.

3. Wnioski końcowe

Zasada rzetelnego i jasnego obrazu, stanowiąca fundamentalną koncepcję sprawozdawczości finansowej w wielu krajach, także w Polsce, ma kluczowe znaczenie dla użyteczności sprawozdań finansowych. Mimo jej znaczenia, nie podjęto próby jej zdefiniowania, nawet po poziomie źródłowym, tj. w systemie brytyjskich regulacji o sprawozdawczości finansowej. Powszechnie uważa się, że jej spełnienie wiąże się z zachowaniem użyteczności sprawozdań finansowych, której wyznacznikiem jest spełnienie cech jakościowych informacji w niej zawartych. W Polsce, do 2015 roku, w systemie regulacji rachunkowości przyjmowano, że kryterium użyteczności sprawozdań finansowych jest jedynie powiązanie ze spełnieniem przepisów o rachunkowości. Zmianę tego podejścia, polegającą na dostrzeżeniu przez ustawodawcę faktycznego znaczenia zasady rzetelnego i jasnego obrazu, przyniosły zmiany do ustawy o rachunkowości z 2015 roku przez wskazanie, że w wyjątkowych sytuacjach niezbędne jest odejście od przepisów o rachunkowości, jeśli ich wypełnienie nie przyczyniałoby się do realizacji zasady.

W wyniku przeprowadzonego badania sondażowego na celowej, formalnej grupie eksperckiej potwierdziły się zdania i opinie wielu autorów, że zasada rzetelnego i jasnego obrazu ma charakter wysoce subiektywny. Daje to podstawy, by twierdzić, że nie jest możliwe zestandaryzowanie tej zasady. Nie jest nawet możliwe uzyskanie jednolitego podejścia do konkretnych przypadków, które mogłyby wskazywać na konieczność odstąpienia od zastosowania się do przepisów o rachunkowości. Jednakże, w opinii autora, wyjątkowość tej zasady sprawia, że miarą zdania o konieczności odstąpienia od przepisów o rachunkowości nie może być jakakolwiek większość w głosowaniu jakiegokolwiek zbiorowości (zwykła, bezwzględna, kwalifikowana). Tam, gdzie pojawia się wątpliwość co do tego, czy zastosować rozwiązanie przewidziane w regulacjach, czy od nich odstąpić, problem będzie się rozstrzygać zawsze na poziomie indywidualnym,

⁹ Szerzej na ten temat: np. Błażyńska (2015), w szczególności s. 152–163.

a po stronie rozstrzygającego o tym, czy uzasadnione było odstępianie od regulacji pojawi się taka sama wątpliwość, jak po stronie decydującego o tym. Badanie sondażowe wskazało przy tym, że kluczowe w rozstrzygnięciu jest zrozumienie nie tylko samej zasady, lecz wszystkich regulacji o rachunkowości, które stanowią podstawę do sporządzenia i prezentacji sprawozdań finansowych. Przeprowadzony eksperyment wykazał, że jednolite rozumienie samych regulacji o rachunkowości jest równie trudne, jak rozumienie zasady rzetelnego i jasnego obrazu.

Literatura

- Albu C. N., Albu A., Alexander D. (2009), *The True and Fair View Concept in Romania: A Case Study of Concept Transferability*, La place de la dimension europeenne dans la Comptabilite Controle Audit, Strasbourg CD ROM.
- Alexander D. (1993), *A European true and fair view?*, „European Accounting Review”, 2 (1), s. 59–80.
- Alexander D. (1996), *Truer and fairer. Uninvited comments on invited comments*, „European Accounting Review”, 5 (3), s. 483–493.
- Alexander, D. (1999), *A benchmark for the adequacy of published financial statements*, „Accounting and Business Research”, 29 (3), s. 239–253.
- Alexander D., Archer S. (2000), *On myth of Anglo-Saxon financial accounting*, „International Journal of Accounting”, 35 (4), s. 539–557.
- Alexander D., Archer S. (2003), *On economic reality, representational faithfulness and the true and fair override*, „Accounting and Business Research”, 33 (1), s. 3–17.
- Alexander D., Archer S. (eds.) (1998), *European Accounting Guide (EAG)*, Harcourt Brace Professional Publishing, London.
- Arden M. (1997), *True and fair view: a European perspective*, „European Accounting Review”, 6 (4), s. 675–679.
- Artienwicz N. (2017), *Rzetelny i jasny obraz – Ideal czy mrzonka*, „Rachunkowość”, 2, s. 10–13.
- Bailey D. (1995), *Accounting in transition in the transitional economy*, „European Accounting Review”, 4 (4), s. 595–623.
- Cebrowska T., Kasperowicz A., Pasławska A. (1998), *Niejasności zapisów ustawy mankamentem prawa bilansowego*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKwP”, 48, s. 99–107.
- Beresińska A., Golec M., Karmańska A. (1997), *Koncepcja true and fair view w praktyce światowej i w Polsce*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKwP”, 40.
- Blake, R., Mouton, J. (1964), *The Managerial Grid: The Key to Leadership Excellence*. Gulf Publishing Co, Houston; cyt. za Błażyńska, J. (2015), *Użyteczność informacji finansowych sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Błażyńska J. (2015), *Użyteczność informacji finansowych sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Chambers, R. J. and Wolnizer, P. W (1991), *A true and fair view of position and results: the historical background*, „Accounting, Business and Financial History”, 1 (2), s. 197–213.
- Cook, A. (1997), *Requirement for a true and fair view – a UK standard-setter’s perspective*, „European Accounting Review”, 6 (4), s. 693–704.
- Donaldson L. (2001), *The Contingency Theory of Organizations*, Sage Publishing, Inc. Thousand Oaks, CA.
- Fiedler, F.E. (1964), *A Contingency Model of Leadership Effectiveness*, „Advances in Experimental Social Psychology”, 1, s. 149–190.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG, Dz. U. UE z 29.6.2013 r., L 182, s. 19.

- Flint D. (1980), *The Significance of the Standard "True and Fair" View*, New Zealand Society of Accountants, Wellington.
- Garstecki D. (2012), *Zasada true and fair view a zjawisko agresywnej księgowości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu”, 248, s. 16–26.
- Gierusz J. (2010), *Koszty i przychody w świetle nadrzędnych zasad rachunkowości*, ODDK, Gdańsk.
- Gmytrasiewicz M. (2006), *Dylematy współczesnej rachunkowości. Artykuł dyskusyjny*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 33 (88).
- Grzegorek A. (2005), *Nadrzędne zasady rachunkowości i ich rola w nauczaniu rachunkowości (Artykuł dyskusyjny)*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 26 (82), s. 109–118.
- Higson A., Blake J. (1993), *The true and fair view concept – a formula for international disharmony: some empirical evidence*, „International Journal of Accounting”, 28, s. 104–115.
- Jaruga A. (1993), *Changing rules of accounting in Poland*, „European Accounting Review”, 2 (1), s. 115–126.
- Jaruga A. (1998), *Harmonizacja rachunkowości u progu XXI wieku*, [w:] A. Jaruga (red.), *Rachunkowość u progu XXI wieku*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa.
- Jaruga A. (red.) (2002), *Międzynarodowe regulacje rachunkowości – wpływ na rozwiązania krajowe*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Judgment of The Court of 7 January 2003 In Case C-306/99 (...)*, pkt 72, s. I-59, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=pl&jur=C,T,F&num=C-306/99&td=ALL> (dostęp 20.03.2017).
- Kosmala-MacLullich K. (2003), *The true and fair view construct in the context of the Polish transition economy: some local insights*, „European Accounting Review”, 12 (3), s. 465–487.
- Koźmiński A., Piotrowski W. (red.) (2002), *Zarządzanie: Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Livne G., McNichols M.F. (2009), *An Empirical Investigation of True and Fair Override in the United Kingdom*, „Journal of Business, Finance & Accounting”, 36 (1–2), s. 1–30.
- Łada M., Kozarkiewicz A. (2014), *Rachunkowość zarządcza – dwa wymiary prowadzenia badań naukowych*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 5 (266), t. 2, s. 36–51.
- Matuszak Ł. (2013), *True and fair view concept in measurement of financial statements elements – theory and regulatory framework*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 74 (130), s. 65–90.
- Nowak W.A. (2010), *Teoria sprawozdawczości finansowej. Perspektywa standardów rachunkowości*, Oficyna, a Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Nita B. (2013), *Teoria uwarunkowań sytuacyjnych w rachunkowości zarządczej*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 71 (127), s. 193–209.
- Nobes C. (1993), *The true and fair view requirement: impact on and of the Fourth Directive*, „Accounting and Business Research”, 24 (93), s. 35–48.
- Nobes C.W., Parker R.H. (1991), *True and fair: UK auditors' view*, „Accounting and Business Research”, 21 (84), s. 349–361.
- Ordelheide D. (1996), *True and fair view. A European and a German perspective*. „European Accounting Review”, 5 (3), s. 495–506.
- Ross H. (1969), *Financial Statements. A Crusade for Current Values*, Pitman Publishing Corporation, Inc, Marshfield, MA.
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 15 stycznia 1991 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości, Dz. U. nr 10, poz. 35.
- Rutherford B.A. (1983), *Spoiling beauty: the true and fair view doctrine in translation*, AUTA Review, Spring, s. 33–36.
- Rutherford B.A. (1989), *The true and fair view doctrine: some recent developments*, [w:] G. Macdonald, B.A. Rutherford, (eds.), *Accounts, Accounting and Accountability*, London Van Nostrand Reinhold/ ICAEW, London.
- Sikorska M. (2004), *Koncepcja true and fair view w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości oraz standardach rachunkowości amerykańskiej*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 25 (81), s. 62–79.
- Sikorska M. (2007), *True and fair view w teorii i praktyce polskiej rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 38 (94), s. 205–214.

- Stacy G. (1997). *True and fair view: a UK auditor's perspective*, „European Accounting Review”, 6 (4), s. 705–709.
- Surdykowska S. (2000), *Normatywne i kreatywne aspekty rozwoju rachunkowości*, [w:] *Podstawowe aspekty rachunkowości jako dyscypliny naukowej i działalności praktycznej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Śnieżek E.M. (2008), *Sprawozdawczość przepływów pieniężnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Śnieżek E., Domagała J., Wiatr M. (2010), *Rola rachunkowości w tworzeniu wiernego obrazu działalności przedsiębiorstwa w warunkach kryzysu gospodarczego*, [w:] I. Sobańska, P. Kabalski (red.), *System rachunkowości w okresie kryzysu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 15–33.
- Sucher P., Seal W., Zelenka I. (1996), *True and fair: a note of local perceptions*. „European Accounting Review”, 5 (3), s. 545–557.
- Szczepaniak J. (2016), *Granica pomiędzy true and fair view, a nadużyciem w sprawozdaniach finansowych*, <https://www.blog.ey.pl/audytsledczy/granica-pomiedzy-true-and-fair-view-a-naduzyciem-w-sprawozdaniach-finansowych/> (dostęp 25.03.2017).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz. U. z 2016 r., poz. 1047 z późn. zm.
- Van Hulle K. (1997), *The true and fair view override in the European accounting directive*, „European Accounting Review”, 6 (4), s. 711–720.
- Zimmiewicz, N. (2009), *Polityka rachunkowości w świetle zasady true and fair view*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu”, 117, s. 164 –177.

